

АНТИЧНОТО СЛОВНО НАСЛЕДСТВО В БЪЛГАРИЯ – ПРЕВОДИТЕ НА РИМСКА КОМЕДИЯ

Катрин Якимова-Желева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: Текстът представя българските преводи на римска комедия като средство за запознанство с античните традиции в комедията и обогатяване на мисловния хоризонт на българския читател. Обръща се внимание на историческия период, в който е създаден преводът, на целите на осъществяването му, преводачите и читателската аудитория. Докладът разглежда и физическия аспект на всеки от преводите по отношение на оформлението. Текстът си поставя за цел да обърне вниманието на изследователските среди към значимостта на преводите като един от най-важните аспекти на словното културно наследство от Античността.

Ключови думи: антична литература, римска комедия, български преводи.

Въведение

Античността е завещала на следващите я епохи изобилна скровищница от знание в множество сфери. Една от тях е сферата на драматичното изкуство и което е важно за нас – комедията. Старогръцката драма предшества римската по отношение на разгърнат потенциал, а появата, развитието и усъвършенстването си римската драма дължи именно на старогръцката (но не само). Въпреки това се приема, че по-силно влияние върху съвременната цивилизация и комедийната ѝ традиция е оказала римската комедия. Като пример за това можем да посочим Шекспировата „Комедия от грешки“ (*Comedy of errors, 1594*), базирана на Плавтовите „Менехмовците“, както и „Менехмите“ (*Les Menechmes, ou Les Jumeaux, 1705*) на Жан-Франсоа Ренар, „Венецианските близнаци“ (*I Due Gemelli Veneziani, 1748*) на Карло Голдони и „Момчетата от Сиракуза“ (*The Boys From Syracuse, 1938*) – мюзикъл, създаден от Ричард Роджърс (музика), Лорънс Харт (текст) и Джордж Абът (книга) [1]. Не бива да забравяме и известната Молиерова пиеса „Скъперникът“ (*L'Avare ou l'École du mensonge, 1668*), за чийто първообраз традиционно се смята „Гърне“ [2], отново на Плавт (III – II в. пр.н.е.). Авторите на тези адаптации, макар да се позовават на римския си източник, добавят и собствен почерк в произведението, който освен върху стила и средствата за постигане на комизъм се простира и върху тематичния аспект на

комедиите. Комедиографите използват дадената им платформа, за да представят разглежданите теми и проблеми през призмата на собственото си съвремие. Така хуморът, който намира най-благоприятни условия и база за разгръщането си в комедията, успява да изпълни една от важните си обществени функции – да „служи като разпространител и регулатор на нормите“ [3].

История на преводите

Част от античните комедии не са издържали теста на времето, а от достигналите до нас малък брой са преведени на български език. По-голямата част от преводите на римска комедия принадлежи на комедии на Плавт – пет от общо шест превода на български език, при това на едва четири от двадесетте запазени Плавтови комедии – „Гърне“ (*Aulularia*), „Менехмовците“ (*Menaechmi*), „Войникът самохвалец“ (*Miles gloriosus*), „Призракът“ (*Mostellaria*). Шестият превод е на „Братята“ (*Adelphoe*) на Теренций. Ще разгледаме изданията от началото до края на XX век.

Преводи, преводачи и преводни издания

Един от първите известни ни преводи на римска комедия е от 1907 г. – в сп. „Родина“ е публикуван превод на кратък откъс от Плавтовата комедия „Три гроша“ (*Trinummus*). Откъсът е подписан единствено с инициала Н., а преводът е направен не от оригинала, а от руски език [4]. Прежеждането от език посредник е характерно за епохата след Освобождението, тъй като преди това латинският език е бил изучаван от тесен кръг хора, предимно български католици или хора, обучавани в чуждестранни учебни заведения [4]. Затова невладеещите латински език преводачи, които въпреки всичко искат да запознаят българската аудитория с някои римски текстове, се обръщат към традиционните канали на проникване на античната традиция през езици като руски, гръцки, сръбски. Въпреки този напредък все още голяма част от преводачите не са запознати не само с латинския език, но и с културно-историческия контекст на епохата, в която са създадени комедиите. Това създава трудности при пренасянето както на определени езикови особености, така и на реалии от Древния Рим в българска среда, а понякога дори води до погрешно разбиране и съответно погрешно предадени специфични изрази и културни препратки. Преводите през език посредник също оказват влияние върху възможността да бъдат открити и предадени всички детайли на комичния стил. Когато към това се добавят вродената неподатливост на някои аспекти на хумора за превод и преносът на драма, т.е. на действието, на сценичната игра, върху

белия лист, при който читателят разчита само на написания текст за ориентация, рецепцията на оригинала се затруднява и дори изопачава – вместо да се възприемат като развлекателно четиво, предизвикващо смях и забавление, комедиите се възприемат като трудни, остарели и неразбираеми. А поначало някои комични моменти остават неразбираеми, дори читателят да разполага с нужния контекст, поради отстоянието във времето, межкултурните различия и разликата в нагласите на аудиториите.

Античните автори в този период постепенно започват да се радват на по-голям интерес сред българското общество, за което благоприятстват както новоизградената единна образователна система, така и множеството възпитаници на чуждестранни учебни заведения, завърнали се в България и донесли със себе си не само стремеж за издигането на страната до нивото на другите европейски народи в просвещенско и духовно отношение, но и нужните умения за постигането на тази цел [4]. Наравно с това античните автори служат като образци за подражание, които да подпомогнат развитието на българските писатели и обогатяването на българската литература. Преводите на антични автори съответно започват бавно, но сигурно да заемат все по-престижни позиции. Засилва се и интересът към римски автори.

Създаден през 1915 г., първият цялостен български превод на римска комедия е дело на А. Д. Пиронков – автор на книги на езикова, историческа и литературна тематика. Преводът е на Плавтовата комедия „Гърне“. Макар „уводната“ статия (която всъщност се намира накрая, след текста на комедията) да е заимствана от руско издание, драмата, според посоченото на титулната страница на изданието, е преведена от латински език. Вместо опит за предаване на античните размери или заместването им с някой типично български размер преводът е в проза – също характерна черта на преводите от тази епоха. Все още липсва стремеж към художественост и постигане на майсторство в литературния превод. В текста се срещат и няколко обяснителни бележки, но те невинаги са точни [4]. Така при този превод са налице утвърден автор за преводач и заявен превод от оригиналния език (макар на места да се откриват следи и от език посредник, най-вероятно руски), а също и опит за обяснение на римски културни реалии и специфики. Друга важна особеност е, че текстът на комедията е издаден в самостоятелна книжка. Книгоиздателството – „Знание“, град София, е основано през 1894 г., т.е. към онзи момент съществува от над двадесет години. Фактът на появата на този превод в утвърдено издателство сочи тенденцията да се отдава все по-голямо значение и да се обръща по-сериозно

внимание на преводите на латински автори. Подборът на произведенията за превод следва все още просветителски цели или стремеж за представяне на образци на писане.

Периодът между двете световни войни се характеризира с подем на преводната литература у нас като цяло, както и в рецепцията на антични текстове [5]. През 1919 г. се появява нов превод на същата комедия „Гърне“, отново в самостоятелна книжка, издадена от книгоиздателство „Ал. Паскалев“ като част от поредицата „Всемирна библиотека“. Преводът е от латински език и макар да е изпълнен поумело от първия, споделя голяма част от недостатъците му – прозаическият характер на превода го лишава от „динамиката и „тонуса“ на оригинала, а комичният ефект е до голяма степен изгубен“ [5]. За разлика от предишното издание обаче, тук уводната статия е дело на самия преводач – Димитър Дечев, изтъкнат латинист и един от основателите на Катедрата по класическа филология в Софийския университет през 1921 г., първи ръководител на нейната латинска секция. Това свидетелства за нарастващото разбиране и усвояване на спецификите на културно-историческата среда, в която са създавани римските текстове и в частност комедиите. Обяснителните бележки са по-пълни и точни. Преводът е създаден с образователна цел, като задължително четиво за средните училища, въпреки че, както самият преводач посочва в уводните думи, тя не е най-добрата комедия на Плавт, не е лишена от цинизми и краят ѝ, развързката, е изгубен [6]. От думите на Д. Дечев можем да съдим за продължаващото присъствие на нравоучителната цел в преводаческата дейност, изразена в желанието в текстовете да няма цинизми, особено ако са предназначени за ученици, както и в стремежа за информираност на българина относно значимите и въздействащи заглавия на античната римска словесна традиция, за „догонването“ на останалите европейски народи, които вече са изпитали и са се възползвали от благотворното и „възраждащо“ влияние на римските автори.

През 1928 г. преводът на Д. Дечев на „Гърне“ има ново издание, отново в самостоятелна книжка, вече като част от поредицата „Класическа библиотека“ на Министерството на народното просвещение. Това показва все по-голямо осъзнаване на значимостта на античните текстове на държавно ниво, което допълнително увеличава престижа на римските автори, както и на ролята на техните преводачи, а вследствие на това се увеличава търсенето на висококвалифицирани кадри, както и стимулът сред самите преводачи за повишаване на равнището на преводите от класически езици. За статуса на античните текстове сред българското общество говори и

самият акт на преиздаване на превода. Освен това изданието от 1928 г. вече не е предназначено само за ученици от средните училища, а и за широката публика, която проявява все по-голям интерес към класическата литература. В уводната статия към този превод – по същество същата като в предходното издание, Д. Дечев добавя информация, в академичната филологическа традиция на работа с антични извори, и за изданието на оригиналния латински език, от който е направен преводът, както и за естеството на добавения изгубен край на пиесата – плод на запазени от античните граматисти откъси и предположенията на немския филолог Funck [7]. Това е още едно доказателство за неспирното развитие и повишаване на нивото на компетентност на преводачите.

За кориците на тези три издания е трудно да се съди по достигналите до нас екземпляри, тъй като са овехтели и не са добре запазени – вероятно резултат не само от годините, но и от малкия им обем. За повечето от тях можем да твърдим, че имат мека корица, която, макар и открояваща се с малко по-голяма плътност на хартията от тази на книжното тяло, е все пак значително уязвима.

Следващото издание, съдържащо римските комедии „Гърнето“ и „Менехмовците“ в превод на Александър Ничев, излиза чак през 1966 г. под шапката на издателство „Народна култура“. Издаването на тези преводи под ръководството на издателство с подобно име е признак за все по-важната позиция, която заемат римските комедии сред заглавията, оказващи влияние върху развитието на българската култура и общество. Нужно е да се подчертае, че в годините 1944 – 1956 издаването на класическа литература постепенно замира – „ценностите на античната литература не са в унисон с политизираното изкуство, с нормите на социалистическия реализъм като единствен метод на литературно творчество, със затуления културен хоризонт на българския читател, на който цялото пространство е заето от съветската литература“ [8]. През 1956 г. се подновява издаването на антична литература с още по-големи усилия и стремеж към надминаване на всички дотогавашни постижения на българската култура в тази сфера. Преводачите са повече и по-квалифицирани, за което може да се съди и от факта, че през този период се създават първите стихотворни преводи на римска комедия у нас. Именно такива са преводите на „Гърнето“ и „Менехмовците“ от Александър Ничев, а стиховете са придружени от номерация (вероятно за по-лесно проследяване и сравняване с оригинала при необходимост). Изданието, което е част от поредицата Библиотека „Театър“, съдържа превода на „Гърнето“, без допълнения за липсващата развързка, първия превод на български език на комедията „Менехмовците“.

както и подробен анализ върху Плавт и неговия стил и върху всяка от двете комедии поотделно. Всичко това е придружено от изнесен в края на книгата списък с подробни бележки. Съдържанието, както и цялостният облик на книгата, сочат към професионализъм, умение и ерудиция. Поради наличието на двете комедии книжното тяло е помасивно от предишните тънки книжки и съответно изглежда поавторитетно. Фактът, че двата превода са публикувани в поредица с наименованието „Театър“, предполага по-широк интерес към Плавтовите текстове като образци на драматични произведения, а също така ориентация към по-широка аудитория. Корицата на книгата е мека, но значително по-плътна от предишните, гланцирана и с два маншета, от които само левият е използван – на него е поместена анотацията на книгата. Освен титулна страница, както при предходните случаи, изданието има авантитул и издателско каре.

Най-престижното издание с римски комедии е от 1978 г., част от библиотека „Световна класика“ на издателство „Народна култура“. Целият том е посветен на античните комедии, каквото е и заглавието му, и съдържа най-пълния списък с римски комедии – „Гърнето“, „Менехмовците“ (преводите на тези две комедии са преиздадените преводи от предишното издание) и „Войникът самохвалец“ на Плавт и „Братята“ на Теренций. Последните две комедии са преведени на български език за първи път. Преводите на всички комедии в тома – от старогръцки и латински език, са дело на Ал. Ничев. Те отново са в стих – не номерирани за разлика от предишното издание, и са предшествани от обширна уводна статия, която надгражда и разширява уводната статия от предходната му книга. Тук той разглежда античната комедия като цяло – старогръцката, както и римската; нейния произход и развитие и по-изявените ѝ представители. Изданието е насочено към широката публика. Самата книга има суперобложка с изображение с антични мотиви и твърди корици, като върху предната корица с топъл печат и златно фолио е изобразена емблемата на библиотека „Световна класика“; гръбчето също е изписано със златни мотиви. Форзацът на книгата е в луксозния червен цвят с пресовани златни фигури. Вътре книжното тяло е снабдено с авантитул, контратитул, титул, разтвор, съдържащ художествено оформен списък с включените антични комедии, изписани от едната страна на латиница и с оригиналните си заглавия, а от другата – на български, и копирайт. Накрая е поместен подробен списък с бележките към всяка комедия, следван от съдържанието, и на последната страница – редакторското каре, разбира се, следвано от задния форзац. По оформлението на целия том може да се съди за присъждения в този период висок статус на класическата литература

и по-конкретно на античната комедия. Той проличава и в академичността на преводите, подробния и професионален анализ на културно-историческия контекст и съдържанието на комедиите.

През 1995 г. излиза и последното издание, което ще разгледаме. То представлява превод на Плавтовата комедия „Призракът“ (*Mostellaria*) на Доротей Табакова. Преводът е създаден във време, в което се наблюдава тенденция новите поколения класици да отбягват установения дотогава строго филологически и академичен подход към превода на антични текстове, подчинен на стремежа за близост до оригинала и еквиметризма. Те искат „древното слово да живее в превода“ [8]. Целта им е максимално да се доближат до въздействието, което е имал античният текст върху античната публика, да го претворят така, че съвременният български читател да бъде повлиян по същия начин на същите места – да се смее, където се е смял античният човек, да изпитва вълнение, където и античният го е изпитвал, езикът да му звучи грубо и просташки там, където е звучал грубо и просташки и на античния човек [8]. Именно в тази графа попада и преводът на Д. Табакова – част от една нова вълна на преводи, с фокус върху еквивалентния ефект на превода и нуждите на съвременния български читател за артистичен и звучен превод, като същевременно се съблюдава верността на съдържанието и се взема предвид формата на оригинала [8]. Вероятно поради отклоняването от традиционните норми преводачката на „Призракът“ е нарекла уводната си статия „апология на преводача“ и в нея излага доводите за прилагането на подобен нетрадиционен преводачески подход. Тя изтъква важната разлика между драмата, предназначена за гледане, слушане и изобщо възприемане с всички сетива, и написания текст, предназначен за читателска аудитория. Обръща внимание и на нуждата от „непосредственост на възприятието и четивност“ [9], необходими за възприемането на комедията:

Затова преведох Плавт така: отказ от принципа на еквилинеарността; заменяне на античните размери с подобно звучащи, привични на българското ухо и търсещи ритъма на дадената сцена и диалог, а не съответствие с оригиналния размер; нахално заместване на античните реалии с модерни; побългаряване дори на името на героинята; [9]

Особеност на този превод представлява и фактът, че той е поръчан, за да бъде поставен на сцена за училищно представление, т.е. таргет групата и целта му са значително по-различни от тези на

предходните издания. Забелязва се и липсата на обяснителни бележки, резултат от комуникативния характер на превода, който адаптира културните референции към приемната среда. Бележките, макар и в полза на читателя, при един комедиен текст възпрепятстват непосредственото читателско разпознаване и последващата мигновена реакция, необходима за постигането на максимално комично въздействие.

Преводът е издаден в самостоятелна книжка с конкурс на Националния център за книгата под шапката на издателство „Прозорец“. Оформлението е семпло, по-скоро напомнящо изданията от началото на века, отколкото тома на библиотека „Световна класика“. Кориците са меки, на предната са поместени единствено името на автора, заглавието и издателството, а вътре освен текста на комедията и уводната статия са поставени само титулната страница и контратитулът с копирайта, редакторското каре, посвещение и информация, че книгата е издадена с конкурс. Вероятно всичко това е обусловено от тясната таргет група. Въпреки това различният, по-комуникативен подход към превода и модерният поглед върху античната римска комедия като драма за поставяне на сцена бележат една нова тенденция в рецепцията на произведенията от Античността, насочена към доближаването на оригиналните текстове до аудиторията.

Заклучение

Макар да не се отличават с голямо разнообразие по отношение на избора на заглавия, римските комедии имат своето значение както за възприемането на античното словно наследство в България, така и за влиянието, което то оказва на българското общество. Разгледаните издания отразяват конкретните нужди на съответния исторически период и конкретните нагласи на аудиториите. Първоначално превеждането на римска комедия е мотивирано от просветителско-информационни, образователни и нравоучителни цели. Това налага превеждането в проза, което води до максимална близост на превода на лексикално ниво до първоизточника. Поради тази причина, или въпреки нея, читателят има нужда от обяснителни бележки, които в началото са доста оскъдни. Постепенно при следващите издания те стават все повече и по-точни. С развитието на обществото се развива и необходимостта от по-компетентни преводачи от класически езици. Появяват се преводачи класици, получили образованието си в европейски учебни заведения, което води до появата на преводи, отговарящи на академичните филологически стандарти. Те вече са насочени към по-широката публика на литературни произведения и от

прозаически преминават към преводи в стихотворен размер, а рамката им се разширява с метатекстове. Уводните статии, от даващи най-обща информация за комедията като жанр, автора и конкретната драма, постепенно се разрастват в сериозни професионални анализи на градивните елементи на съответната комедия във всичките ѝ аспекти. Този процес на развитие и нарастващ статус се отразява и върху външния облик на изданията. Традицията на филологическите и академични преводи на антични текстове бива прекъсната от появата на комуникативен превод, създаден не просто за да бъде четен, а за да се играе на сцена, да бъде произнасян от актьори и да бъде разбран от аудиторията без нужда от пояснения, да въздейства безпрепятствено върху нея. Макар и малобройни, българските преводи на римски комедии предоставят на българския читател достъп до античното словно наследство, основополагащо за изграждането на немалка част от съвременните общества.

References/Литература

1. **Klein, V.** Sophie. Plautus: Menaechmi. London, New York: Bloomsbury Academic, 2022.
2. **Kalfina, V.** Pod pohlupaka na prevoda na Plavtovoto Garne. – V: *Literaturen vestnik*, 14, 12 – 18.10.2011.
[**Калфина, В.** Под похлупака на превода на Плавтовото Гърне. – В: *Литературен вестник*, 14, 12 – 18.10.2011.]
3. **Karal, N.** Taynata na humora – koy, kak i zashto se smee. Sofia: Colibri, 2020.
[**Каръл, Н.** Тайната на хумора – кой, как и защо се смее. София: Колибри, 2020.]
4. **Gerdzhikova, V.** Retseptsia na antichnata literatura v Bulgaria ot Osvobozhdenieto do kraja na Parvata svetovna voyna. – V: *Prevodnata retseptsia na evropeyskite literaturi v Bulgaria: Klasicheska literatura*, tom 3. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2002.
[**Герджикова, В.** Рецепция на античната литература в България от Освобождението до края на Първата световна война. – В: *Преводната рецепция на европейските literaturi в България: Класическа литература, том 3.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2020.]
5. **Gerdzhikov, A.** Prevodnata retseptsia na antichnata literatura v Bulgaria v perioda 1918–1944. – V: *Prevodnata retseptsia na evropeyskite literaturi v Bulgaria: Klasicheska literatura*, tom 3. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2002.
[**Герджиков, А.** Преводната рецепция на античната литература в България в периода 1918 – 1944. – В: *Преводната рецепция на*

- европейските литератури в България: Класическа литература, том 3. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2020.]
6. **Plavt.** Garne. Prev. D. Dechev. Sofia: Al. Paskalev, 1919.
[**Плавт.** Гърне. Прев. Д. Дечев. София: Ал. Паскалев, 1919.]
7. **Plavt.** Garne. Prev. D. Dechev. Sofia: Darzhavna pechatnitsa, 1928.
[**Плавт.** Гърне. Прев. Д. Дечев. София: Държавна печатница, 1928.]
8. **Atanasov, V.** Prevodite ot antichni ezitsi ot 1944 do 1995 godina. – V: *Prevodnata retseptsia na evropeyskite literaturi v Bulgaria: Klasicheska literatura, tom 3.* Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2002.
[**Атанасов, В.** Преводите от антични езици от 1944 до 1995 година. – В: *Преводната рецепция на европейските литератури в България: Класическа литература, том 3.* София. АИ „Проф. Марин Дринов“, 2020.]
9. **Plavt.** Prizrakat. Prev. D. Tabakova. Sofia: Prozorec, 1994.
[**Плавт.** Призракът. Прев. Д. Табакова. София: Прозорец, 1994.]

За автора

Катрин Якимова-Желева е докторант към катедра „Класическа филология“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Темата на дисертацията ѝ е „Българските преводи на римски комедии: преводни стратегии и процедури за предаване на комизъм“. Получава магистърската си степен по антична култура и литература от същия университет. Основните ѝ сфери на интерес включват преводознание, лингвистика, класически езици и антична култура и история.

За контакт с автора: iakimova.zh.k@gmail.com

THE ANCIENT VERBAL HERITAGE IN BULGARIA – THE TRANSLATIONS OF ROMAN COMEDY

Katrin Iakimova-Zheleva

Sofia university “St. Kliment Ohridski”

Abstract: The text presents the Bulgarian translations of Roman Comedy as a means of acquaintance with the ancient traditions in comedy and enriching the mental horizon of the Bulgarian reader. Attention is paid to the historical period in which the translation was created, the goals for its implementation, the translators, and the readership. The paper also examines the physical aspect of each of the translations in terms of layout. The text aims to draw the attention of research circles to the importance of translations as one of the most important aspects of the verbal cultural heritage of antiquity.

Keywords: ancient literature, Roman comedy, Bulgarian translations.

About the author

Katrin Iakimova-Zheleva is a PhD student at the Department of Classical Philology, Sofia University “St. Kliment Ohridski”. Her dissertation thesis is entitled Bulgarian Translations of Roman Comedy: Translation Strategies and Procedures for Transferring Humor. She has got her Master’s degree in Ancient Culture and Literature from the same university. Her main fields of interest cover translation studies, linguistics, classical languages and ancient culture and history.

To contact the author: iakimova.zh.k@gmail.com